

PAPER DETAILS

TITLE: SEBEPLERİ İŞİGİNDA 1898 ANDİCAN OLAYI; İSYAN MI, BİĞİMSİZLİK HAREKETİ MI?

AUTHORS: Nurefsan ÇETİNTAS

PAGES: 141-151

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2342562>

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Nurefşan ÇETİNTAŞ

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Lisansüstü Eğitim Enst.
Genel Türk Tarihi ABD.
Yüksek Lisans Öğrencisi

nurefsan.cetintas@hbv.edu.tr

0000-0003-2878-5383

10.56387/ahbvedebiyat.1095902

Gönderim Tarihi: 31.03.2022

Kabul Tarihi: 02.06.2022

Alıntı: ÇETİNTAŞ, N. (2022).

"Sebepleri Işığında 1898 Andican Olayı İsyan mı Bağımsızlık Hareketi mi?". *AHBVÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, (6), 141-151.

SEBEPLERİ IŞIĞINDA 1898 ANDİCAN OLAYI; İSYAN MI, BAĞIMSIZLIK HAREKETİ Mİ?

ÖZ: Bu makalede, 1898 yılında Fergana'nın Andican şehrinde Dükçü İshan liderliğinde meydana gelen olay konu alınmıştır. Ayaklanma bölgenin Rus işgalinde olması, Çarlık tarafından uygulanan politikalar, Dükçü İshan'ın kimliği, Kırgızlar gibi birçok etken üzerinden ele alınmaktadır. Yapılan araştırmalarda olayın nedenleri üzerine farklı görüşler ortaya konulmuştur. Ortaya koyulan nedenlerde asıl sebebin ne olduğu da tartışılan konulardandır. Bu yazıda olayın amilleri genel itibarıyla; Rus Çarlığının iskân ve din politikası, ekonomik bozulma, sosyal-ahlaki bozulma, bağımsızlık düşüncesi çerçevesinde ele alınmıştır. Ardından ayaklanmanın hazırlık süreci, gelişim aşaması ve sonucuna kısaca değinilmiştir. Ayaklanmanın sonucunda yapılan cezalandırmalar ile ayaklanmaya olan yaklaşımlara da yer verilmiştir. Olayın sebepleri üzerine olan görüşlerden varılan sonuç ile de ayaklanmanın isyan mı yoksa millî bir bağımsızlık mücadelesi olarak mı çıktığı sorusuna cevap aranmıştır. Akabinde isyan ve bağımsızlık kavramları ayrı ayrı incelenmiş, bu doğrultuda olayın nedenleri, süreci, yaşananlar ve sonucu kategorize edilmiştir. Konu üzerindeki görüşler incelendiğinde ayaklanmanın çıkışında katılımcılarda farklı önceliklerin olduğu görülmüştür. Ayaklanmaya yönelik yapılan çalışmalarda da olayın ele alınışı farklılık göstermiştir. Başvurulan çalışmaların değişik nazarlarla değerlendirilmiş olmasına, taraflı bir sonuca varmamak adına dikkat edilmiştir. Bu bağlamda varılan sonuçta; milleri itibarıyla ayaklanmanın isyan olduğu bağımsızlık mücadelesi algısının sonradan geliştiği anlaşılmaktadır. Ancak isyan ile bağımsızlık hareketinin birbiri içine geçtiği ve ayrıma gidilmesinin zor olduğu da varılan sonuçlardan birisidir.

Anahtar Kelimeler: Andican İsyanı, Fergana İsyanı, Dükçü İshan, 1898 İsyanı, Kırgızlar, Bağımsızlık Mücadelesi.

THE ANDIJAN CASE OF 1898 IN THE LIGHT OF ITS CAUSES; A REVOLT OR AN INDEPENDENCE MOVEMENT?

ABSTRACT: In this article, the event that took place in Andijan city of Fergana in 1898 under the leadership of Duke Ishan is discussed. The uprising is discussed from many aspects, such as the Russian occupation of the region, the policies implemented by the Tsarist Russia, the identity of Duke Ishan and the Kyrgyz. In the researches on the event, different opinions have been put forward on its causes. One of the discussions in the study is also concerned with the main reason for the uprising in the presence of so many reasons put forward so far. In this article, the factors of the event are generally dealt with within the framework of the settlement and religion policy of the Russian Tsarist, economic deterioration, social-moral deterioration and the idea of independence. Then the preparation process, development stage and result of the uprising are briefly mentioned. The punishments at the end of the uprising and the approaches to it are also included in the study. With the conclusion reached from the views on the causes of the event, an answer is sought to the question of whether the uprising was a revolt or a national struggle for independence. Subsequently, the concepts of revolt and independence are examined separately. In accordance, the causes, process, experiences and results of the event are categorized. When the opinions of the subject are examined, it is seen that the participants had different priorities at the beginning of the uprising. The handling of the event also differs in the studies on the uprising. In order not to reach a biased conclusion, attention is paid to the fact that the studies to which references are made in this study should be evaluated with different perspectives. In the conclusion reached within this context, it is understood that while this uprising was a revolt in the beginning, it later came to be perceived as a struggle for independence. However, it is one of the conclusions that the revolt and the independence movement are intertwined to such an extent that it is difficult to distinguish between the two.

Keywords: Andijan Revolt, Fergana Revolt, Duke Ishan, 1898 Revolt, Kyrgyz, Struggle for Independence.

Giriş

Türkistan'da Timur sonrası dönemde bölgede bir bütünlük sağlanamamış ve parçalı yönetimler meydana gelmiştir. Ortaya çıkan parçalı oluşumlar kendi aralarında üstünlük ve hâkimiyet mücadelesi içerisine girmiştir. Bu durum halkın devlet işlerine lakayt kalma, dışa karşı toprakların savunmasız olması, iktisat, kültür, sanat, bilim gibi alanlarda da geri kalmanın nedeni olmuştur. 19. yüzyıla gelindiğinde Çarlık Rusya, Türkistan'daki bu parçalı ve geri kalmış durumdaki zayıf olan komşularına müdahil olmuş ve ele geçirdiği fırsatları değerlendirerek işgalleri tamamlamıştır. (Yarkin, 1970: 7/56-57) Aşamalı olarak gerçekleşen işgallerden sonra Rus hükümetinin uyguladığı politika yerleşik hayata geçmiş olanlar ile göçebelere göre farklılık göstermiştir. Uygulanan politikalarda göçebe yaşam tarzı sürenlerin topraklarına el koyma ve yerleşiklerin haklarından yoksun bırakma durumu meydana gelmiştir. Nitekim el konulan topraklara Rus köylüleri yerleştirilmiş ve hâkimiyet kalıcı hâle getirilmeye çalışılmıştır. (Somuncuoğlu, 2014/1: 18/229-230)

Çarlık Rusya, elverişli bölgelere Rus köylülerini yerleştirerek ve müstahkem yerlere kale inşa ederek bölgede hâkimiyet sağlamıştır. Tarıma elverişli arazileri kullanabilmek adına geri kalmış teknoloji bahane edilerek modern tarımı kurmak, ticarete güvenliği sağlamak, asayiş getirmek iddiasıyla bölgede faaliyet göstermişlerdir. Ancak söylenenin aksine Rus sanayisinde duyulan hammadde ihtiyacının Türkistan'dan karşılanması, yeni pazar yollarının bulunması amacıyla hareket edilmiştir. Asıl gayenin Türkistan'ı sömürmek ve Asya'daki siyaset dengesini sağlamak olduğundan Rus göçmenlerinin iskanına dikkat edilmiştir. Rus göçmenlerin bölgeye yerleştirilmesinin yanında bölge halkının eski haklarını ortadan kaldıran yönetim ve baskılar uygulanmış, adaletsiz tutumlar sergilenmiştir. (Yarkin, 1970: 7/58-59) Çarlık Rusya'nın bölgede uyguladığı bir diğer politika da görmezden gelmedir. Bu politikaya göre Rus hâkimiyetine alınmış topraklardaki İslami gelenek ve adetlerin bölge halkının geri kalmasına neden olduğu düşüncesi vardır. Dolayısıyla buralardaki durgun olan hayat tarzının bozulmaması için dinî bazı noktalar görmezden gelinerek halkın tepkisi çekilmeyecektir. Görmezden gelinen konuların da maddi desteğin kesildiği andan itibaren kendiliğinden bozulmaya ve çökmeye başlayacak olmaları politikanın uygulanması için uygun zemini oluşturmuştur. (Somuncuoğlu, 2014/1: 18/231) Çarlık Rusya'nın Türkistan'ı işgal ederken uyguladığı tüm bu politikalar halkta ani bir tepkiye neden olmasa da zaman içerisinde rahatsızlıklar ve şikayetler meydana gelmiştir. Bu süreç içerisinde oluşan mağduriyetlere sabredilmişse de yer yer tepki de verilmiştir.

Çarlığın bölgede uyguladığı siyasete yönelik 1898'deki Dükçü İşan liderliğindeki olaya kadar pek çok isyan çıksa da bunların çoğu göçebe yaşayan ahalinin yaptığı küçük çaplı isyanlar olmuştur. (Somuncuoğlu, 2014/1: 18/232) Fakat 1898 Andican Olayına kadar geçen sürede bazı ayaklanmalar yaşanmışsa da bunlar genel vaziyeti değiştirmemiştir. Andican isyanı tüm Fergana'nın isyanı anlamına gelmiştir. (Togan, 1981: 332) Aynı zamanda Andican'daki olay diğerlerinden farklı niteliğe sahip olmuş, yerleşik yaşantıdaki ahali tarafından da katılım sağlanmasıyla diğerlerine nispeten büyük çapta gerçekleştirmiştir. (Somuncuoğlu, 2014/1: 18/232) Olayın nedenlerine yönelik pek çok araştırma yapılmış ve farklı ana sebepler ortaya koyulmuştur. Ortaya koyulan bu görüşler ilerleyen bölümlerde daha detaylı olarak ele alınacak ve değerlendirilecektir.

Ayaklanmaya liderlik eden, Dükçü İşan olarak bilinen, Mehmet Ali Halfe köylü bir şeyhtir. Babası ipçi ustası (dükçü¹) Molla İsmail'dir ve Dükçü adı buradan gelmektedir. İşan, hacca gidip, Hicaz ve Kaşmirde bir süre kaldıktan sonra imam olduğu köye geri dönmüştür. İlmi çok olmasa da takvasıyla kendisini halka sevdirmiş, yolculara su vermiş, ıssız yerleri ağaçlandırmış, yoksullara yardım etmiştir. Bunlar halk tarafından sevilmesine ve müritlerinin oluşmasına neden olmuştur. Yesevilik tarzında zikir ve toplantılar yapmış ve bölgede sayılan, tanınan biri hâline gelmiştir. (Togan, 1981:332- 333) 1882'de Dükçü İşan Nakşibendi Şeyhi Tura Han'ın

¹ Özbekistan Millî Ansiklopedisinde yer alan anlamına göre dükçü; yıkçı, el dokumacılığı yapan kişi için kullanılmıştır. (Ayrıca bkz.: <https://qomus.info/?s=%D0%94%D0%A3%D0%9A%D0%A7%D0%98&submit=> E.T. :01.06.2022)

ölümü ardından onun yerine geçmiştir. Bu durumu Tura Han'ın çocukları kabul etmese de Tura Han'ın damgasını taşıyan icazeti göstermesiyle liderliğe geçmiştir. (Vurgun, 2015: 613) Tüm bu özellikler onun bölgede etkinliğini artırmasına, tanınmasına ve saygı duyulan biri olmasını sağlamıştır. Böylece bölge halkı, İşan etrafında toplanmaya başlamış ve onun sözünü dinler hâle gelmiştir. Bu durum olayın çıkış nedenleri, olayının algılanması ve seyri gibi durumlara etki etmekle birlikte tarih yazımında da farklı bakış açılarının oluşmasını sağlamıştır. Buna göre bazı kaynaklarda olay isyan olarak değerlendirilirken bazı kaynaklarda da bağımsızlık mücadelesi şeklinde ele alınmıştır.

Sosyolojide isyan olgusu kolektif davranış hareketlerinden olan sosyal hareket türü olarak incelenmiştir. (Budak, 2020: 1/568) Bağımsızlık mücadelesi de aynı şekilde kolektif toplumsal bir hareket olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki kavram arasında ayrıma gitmek olayın nedenleri, gelişimi ve sonuçları ile değerlendirildiğinde mümkün olmaktadır. Bununla birlikte olaya katılanlar ve onların amaçları da bu ayrımın yapılmasında önemli etkenlerden biridir. Tarih yazımında bu ayrım ise isyan ya da bağımsızlık tabirini kullanan kişilerin adlandırma üzerindeki farkındalığına göre değişebildiği düşünülmektedir.

1898 Andican Olayının Amilleri

Hokand Hanlığının Çarlık eline geçmesinin ardından kurulan Fergana'da siyasi yapı değiştirilmiştir. Siyasi yapının yanında, sosyal, ekonomik yapı da değişmeye başlamıştır. Bu durum bölge halkının Türkistan'ın yerleşik ahalisinin bulunduğu diğer bölgelere göre Rus işgalini daha çok hissetmesine neden olmuştur. İşgalin daha fazla hissedilmesi de gösterilen tepkinin boyutunu ortaya koymaktadır. İsyanın ortaya çıkışına birden çok sebep vardır. Zikredilen amilleri; Rusya'nın göç siyasetine tepkisi, pamuk siyasetine tepki, İşan'ın etkisi ve fanatik İslam algısı, Rus işgali sonrasında toplumdaki ahlaki bozulma, mevkiini kaybetmiş kişilerin memnuniyetsizliği ve ekonomik sebepler, Kırgızlar, bağımsızlık ve hanlığın yeniden kurulma düşüncesi şeklinde sıralamak mümkündür. (Somuncuoğlu, 2014/2: 190-229)

Olayın Rusya'nın göç siyasetine tepki olarak değerlendirilmesinin nedeni Sır Derya boyunca Rus köylülerin en çok iskân edildiği bölgede Ketmen Tepe ve Kögart Kırgızları tarafından meydana gelmesi (Togan, 1981: 332) olarak gösterilebilir. Çarlık Rusya işgalden sonra Rus ve Slavlardan oluşan kitleyi Türkistan'a iskân etme politikasına başlamıştır. Türkistan sahasına gelen bu kitleler Kırgızlardan cebren alınan topraklara yerleştirilmiştir. Buraya yerleştirilenlerin bazıları zorla iskân edilmiş olsa da bölgenin yerli unsuru olan halk bu iskanlardan büyük rahatsızlık duymuştur. Yapılan iskanlarda köylerde sulamaya elverişli topraklara öncelik verilmiştir. Tarım alanlarında Kırgızlara en az hak tanınmıştır. (Vurgun, 2015: 611) Aynı zamanda verimli arazilere olan Rus iskanları, yerlilerin mal ve canına yönelik saldırılara neden olmuştur. Bunun yanında Rus memurlarının da hakaret ve soygunları Müslüman ahaliyi sabretmeye zorlamıştır. (İnan, 1968: 8/10) Kırgızların topraklarına olan Rus köylülerin iskanı, Kırgızların ekonomik durumunu kötü yönde etkilemiştir. Ayrıca Kırgızlara yapılan baskılar, olumsuz davranışlar Kırgızların tahammül seviyesini doldurmuş ve harekete geçmelerinde tetikleyici olmuştur. İsyanı neden olan birçok sebep daha sıralamak mümkündür. Ancak Kırgızları harekete geçiren temel neden konar-göçerlerin maruz kaldığı Rus siyasetine karşı verdikleri geri dönüş olarak nitelendirilebilir. (Somuncuoğlu, 2014/2: 131) Anlaşıldığı üzere bölgedeki iskân politikası Çarlığın tahmininden daha çok tepkiye yol açmış ve diğer problemlerin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Nitekim yapılan iskanların konar-göçer Kırgızları daha çok etkilemesi otlak alanların tarıma uygun görülüp tarım arazisine çevrilmesi ve buraya Rus göçmenlerin yerleştirilmesi doğrudan konar-göçer Kırgızların yaşam alanlarının kısıtlanması olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla konar-göçer Kırgızların otlak alanlarının daralması ve özgürce istedikleri alanlara yayılamamaları yönüyle doğal bir sonuç olarak değerlendirmek de mümkündür.

Bölgede uygulanan pamuk siyaseti de ayaklanmanın meydana gelmesinde etkili olan amillerdendir. Amerika'daki pamuğa duyulan ilgi ile pamuk, değerini katlamış ancak Rus fabrikalarının Türkistan pamuk pazarındaki çıkar oyunları ekonomiyi alt üst etmiş ve üreticiler iflas

etmiştir. Pamuk politikasının yanında elde edilen gelirin sayısı azalan bir grubun elinde toplanmasıyla paralel olarak çoğunluk olan kesimin yoksullaşması da etkilidir. Yoksulluğun nedeni pamuk politikası olup, pamuk ekim alanlarındaki ahalide eşkıyalık, cinayet gibi olumsuz olaylarda da artış görülmüştür. Bu durum Taşkent'te yayınlanan resmî gazetenin 1906 yılı basımında; Fergana'daki yoksulluğun çoğalmasıyla cinayetlerin de arttığı belirtilmiştir. Yoksulluğun bir diğer nedeni olarak ise toprak azlığı gösterilmiş, Çarlığın bölgede uygun bir sulamaya gitmemesinin etkili olduğu belirtilmiş ve isyana katılanların da aç ve çıplak kalan ahali olduğu ifade edilmiştir. (Togan, 1981: 332-335) Yaşananların nedeni pamuk ekimine verilen önem sebebiyle tahıl ürünlerinde azalma meydana gelmiş olmasıdır. Türkistan, özellikle Fergana bölgesi, Çarlığın hammadde pazarı konumuna gelmiştir. Devamlı olarak pamuk ekmek zorunda kalan halk iş gücü ve üretim açısından Çarlığın sömürsü olmuştur. (Vurgun, 2015: 611) Böylece yanlış üretim ve tarım politikası ilk olarak bölge halkını olumsuz etkilerken dolaylı olarak Çarlığı da etkilemiştir. Şüphesiz en çok zararı gören kesim bölge halkı olmuştur.

Pamuk politikası gibi Rus idaresinin konar-göçer Kırgızlar üzerine uyguladığı sömürgecilik politikası, Kırgızların kendi iradeleri ile harekete geçmelerine neden olmuştur. Rusların bölgeye olan iskanından rahatsız olan Kırgızların, içinde bulundukları durumu İşan'a bildirmeleri ve bir isyan hazırlığında olduklarını bunun için izin vermesini istemeleri üzerine olay gerçekleşmiştir. Burada konar-göçerlerin yerleşiklere göre isyana daha meyilli oldukları, yaşadıkları hayat tarzının gereği olarak çiftçilere göre daha savaşçı olmalarından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Her ne kadar mevcut durum ayaklanmadaki konar-göçer Kırgızların rolüne yönelik bir tanımlama olsa da asıl nedenin Çarlığın sömürge politikasından doğan mağduriyetin Kırgızlar tarafından fazlaca hissedilmesi etkindir. (Somuncuoğlu, 2014/2: 121-131-133) Ayrıca baskına katılan Kırgızların çoğunluk olması ise Hokand Hanlığı'ndan kalan siyasi güç ve yönetimdeki etkin oluşlarından ve bu güçü devam ettirmek istemelerinden kaynaklandığından bahsetmek mümkündür. (Güngör, 2017: 2/50-56) Dükçü İşan'ın buradaki rolüne yönelik yerleşik ahali ile konar-göçer ahali arasındaki iletişimi sağlamış, bağı kurmuş olması sonucuna varılmaktadır.

Olaya neden olan Çarlık politikası ve ekonomik sebeplerden biraz daha bahsetmek mümkündür. İşgalden 1886'ya kadar olan süreçte Çarlık bölgedeki toprak sistemi ve vergilerde değişime gitmemiştir. Bozkırda yaşamaya devam eden konar-göçerler ise eski hayat tarzında yaşamaya devam etmişlerdir. 1886'da yapılan düzenleme ile Çarlık toprak reformu gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Arazi kayıtları yapılarak vergi düzeyinin artırılmasına yönelik olan bu reform geleneksel, sosyal ve siyasi dengelerin değişimine neden olmuştur. Vergilerde de değişikliğe gidilmiş, dinî vergi yerine yaşam tarzına göre vergi alınmaya başlanmıştır. Burada Ruslara tanınan ayrıcalık ve getirilen yeni vergiler rahatsızlığın oluşmasına neden olmuştur. 1886'da alınan kararlar hanlık zamanında güçlü olan ailelerin belini kırmaya, vakıflardan gelir elde eden din adamlarının gücünü azaltmaya yönelik olmuştur. Ekonomik olarak güçlü olan aileler Çarlık açısından tehdit oluşturmalarının önüne geçilmek istenmiştir. 1886'da alınan kararlara 1898'de tepki verilmesinin nedeni ise uygulamaya ancak 1897'de geçilmiş olmasıdır. (Güngör, 2017: 2/53-54-55-57) Zaman içerisinde koyulan vergilerde artış yaşanması hayvancılığın da zorlaşmasına neden olmuştur. (Vurgun, 2015: 611) Bu durumda Dükçü İşan'ın Nakşibendi şeyhi olmasının, yerleşik Kırgızların ve konar-göçerlerin ortak ekonomik bir sebep etrafında toplanması daha anlaşılır bir hâl almaktadır. Toplumun her kesimini olumsuz yönde etkileyen bu ekonomik düzenleme insanları bir amaç altında birleştiren somut bir amil olduğu söylenebilmektedir.

Ayaklanmaya yönelik araştırmaların çoğu sosyo-ekonomik nedenler üzerinden ilerlemiştir. Ancak bunların dışında dinî temelli nedenler de vardır. Aynı zamanda aşure motifinin işlenmesi de gaza-çihat anlayışının ayaklanmada önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. (Komatsu, 1991:3/911-913) Çarlığın işgalinin ardından bölgenin ahlaki açıdan bozulmaya başlaması, dinî vecibelerin engellenmesi ve vakıfların sınırlandırılması özellikle din adamlarının tepkisini çekmiştir. Dükçü İşan'ın da aynı rahatsızlığı duyan bir kişilik olması, ayaklanmaya liderlik etmesine neden olmuştur. (İsrailov, 2016: 45) Toplumun manevi hayatının yönlendiren

temel güç olan İslam'ın Çarlık tarafından küçümsenmesi, dinin ve din adamlarının sınırlandırılması başkaldırıda etkilidir. İmparator adına mecburi olarak hutbe okutulması Müslümanlar tarafından kabul edilemez bir hâl almış bu sebeple gaza anlayışı ortaya çıkmıştır. (Ziyaev, 2007: 345) Bu olay sadece Müslüman kaynaklarında değil Rus kaynaklarında da dinî temelli olarak ele alınmıştır. Olay, Rus yazar B. Gafurof tarafından millî olmayan ve gerici bir hareket olarak nitelendirilmiştir. Ona göre ayaklanmanın üç nedeni vardır; Orta Asya'daki Rus ilhakının değerinin bilinmemesi, Dükçü İşan'ın siyasi amacının anlaşılması ve sofiliğin ne denli gerici bir şey olduğunun farkında olmamak şeklindedir. (İnan, 1968: 8/11) Bahsedilenlerden de anlaşıldığı üzere olayın dinî boyutu küçümsenmeyecek şekilde etkili olmuştur. Ancak yaşananların gerici hareket olarak değerlendirilmesi taraflı yaklaşımı ortaya koymaktadır. Dinî boyutun diğerlerine göre soyut olması biraz daha sonraki neden olmasına yol açmaktadır. Aynı zamanda Rus kaynaklarının asıl neden olarak gösterdiği durumu, taraflı bir bakış açısı olarak dikkate alındığında sonraki neden olarak nitelendirilmesini daha anlaşılır kılmaktadır. Geçen ifadelerden de anlaşıldığı üzere dinî temelli bir isyan, Çarlığın izlediği diğer olumsuzlukları ikinci plana atmakta ve farklı din algılarından dolayı olayı daha basit gösterme zeminini hazırlamaktadır.

17 Mayıs 1898 Günü Andican ve Sonraki Süreç

Türkistan'daki Rus köylülerinden rahatsız olan Kırgız önde gelenleri Ruslara karşı bir taarruz planlamışlardır ve ayaklanma süreci başlamıştır. Ayaklanma için icazet almaya bir grup Kırgız İşan'a gitmiştir. İşan, kendisine gelen Kırgızları sakinleştirmek istemiş ve ayaklanmanın şimdi yapılmamasını, vakti geldiğinde böyle bir harekete kendisinin liderlik edeceğini söylemiştir. (Somuncuoğlu, 2014/2: 121) Neticede Rus hâkimiyeti ile artan ahlaksızlık ve yolsuzluklar İşan'ı, ayaklanmanın haklılığına ikna etmiştir. Bu süreçte Dükçü İşan ezilen ve yoksul kesimin inandığı ve güvendiği biri olmuştur. Durumun farkında olan İşan ise ayaklanmayı bağımsızlık hareketi olarak görmüş halkın refahını sağlamak için başarılı olmayı vazife edinmiştir. (Vurgun, 2015: 615) Böylece ayaklanmaya katılan ve liderlik eden İşan'ın ayaklanmayı tertip eden ve katılım sağlayan ahali ile aynı amaç ve zihniyetle katılmadığı anlaşılmaktadır. Dükçü İşan'ın ayaklanmadaki rolü daha kahramanca olmakla birlikte ahaliye göre önceliğinin farklılığı ortaya çıkmaktadır.

Bir sene sonra (1897) Kırgızlar isyanının mutlaka yapılması gerektiği konusunda tekrar fikir birliğine varmışlardır. Bu konudaki kararlarını İşan'a bildirmişler ve alınan kararın ardından lider olarak, dinî yönünün de bulunması gerekçesiyle, İşan seçilmiştir. Ayaklanma lideri ve halife olarak seçilen İşan'ın konumu, Kırgızlarca hazırlanan ahitnamenin katılımcılar tarafından mühürlenerek onaylanmasıyla resmîlik kazanmıştır. Kırgızların isteği üzerine isyana katılan İşan mektuplar yazarak katılımcıları arttırmak için çalışmaya başlamıştır. (Somuncuoğlu, 2014/2: 121-122) Halife olduktan sonra ayaklanmayı cihat gibi nitelendirmiş ve gazilik-şehitlik mertebelerinden söz etmiştir. Bu çağrıya sadece Kırgızlar katılım sağlamıştır. Diğerleri ise ciddi bir hazırlığın yapılmadan buna kalkışmayacaklarını belirtmiştir. (Vurgun, 2015: 616) İşan'ın faaliyetlerine zengin tüccar sınıf engel olmaya çalışırken köylüler ise isyana zorlamışlardır. Devam eden ayaklanma süreci hazırlıklarından Ruslar hariç herkesin haberi olmuştur. (Togan, 1981: 333) Yerli ahalinin bu gizli hazırlık sürecini Ruslara duyurmaması bölgedeki Rus varlığı ve tutumundan ortak bir rahatsızlığın duyulduğunun da göstergesidir. Aynı zamanda bölgenin birlik anlayışının daha bozulmadığının ve Rusların öteki olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Ayaklanmanın başarıya ulaşması için aynı süre içinde farklı yerlerde de ayaklanmaya başlanmasına karar verilmiştir. Ancak diğer bölgelerden Rusların haberdar olmasıyla istenilen başarı elde edilememiştir. Buna karşı ayaklanma Eseke istasyonu civarında çıkmış akabinde Oş, Namangan ve Margilan'a kadar ulaşmıştır. Ayaklanmada Dükçü İşan çevresinde yaklaşık 2.000 kişi bulunmuştur. (Vurgun, 2015: 616) 17 Mayıs'ta başlayan ayaklanmayla Dükçü İşan liderliğinde Andican'a doğru yola çıkmıştır. Yol boyunca katılımlar olmuş ve yol üzerindeki bazı zalim yöneticiler cezalandırılarak ilenmiştir. Andican askerî garnizonuna sopa, hançer, balta gibi silahlarla saldırılmıştır. (Ziyaev, 2007: 353) Uzun bir sürecin sonucunda meydana

gelen ayaklanmada hedef askerî garnizon olmuş ve yapılan haksızlıkların, olumsuz uygulamaların bedeli ödetilmek istenmiştir. Nitekim ayaklanma esnasında Rus askerlerine karşı bir üstünlük sağlanamasa da kayıplar gösterilmeyerek mücadele edilmesi ayaklanmanın ciddiye alınarak yapıldığını ve bir amaç doğrultusunda ilerlendiğini ortaya koymaktadır.

Ayaklanma bütün Fergana bölgesini hatta bütün ülkeyi etkisi altına almıştır. Askerî garnizonun basılmasının ardından tutuklamalar ve ayaklanmacıların yakalanma süreci başlamıştır. Yakalanan kişilerin çoğu sorgular esnasında dövülmüş sonrasında ise büyük çoğunluğu ölüm cezasına çarptırılmıştır. Diğer ayaklanmacılar ise ya sürgün ya da ömür boyu hapis cezası almıştır. (Ziyaev, 2007: 353) İşan'ın ayaklanma hazırlığı içindeyken mektup yazdığı kişiler tarafından yazılan cevaplar Rus yetkililer tarafından ele geçirilmiştir. Bu kişiler tespit edilerek sorguya alınmış ve cezalandırılmıştır. (Somuncuoğlu, 2014/2: 123) İşan'ın yazdığı mektuplar delil niteliğinde kullanılmış Çarlık tarafından hükümete yönelik olması yönüyle bir isyan hareketi olarak kabul edilmiştir. (Siev, 1992: 25)

Ayaklanmaya yönelik delil niteliğinde olan belgelerden birisi II. Abdülhamit'e ayaklanmaya destek vermesi adına yazılmış mektuptur. İşan'ın ifadelerinden; Osmanlı'nın Panislamizm anlayışının etkin olduğu ve ayaklanmanın II. Abdülhamit Han'dan kaynaklandığı Çarlık tarafından öne sürülmüştür. İşan'ın II. Abdülhamit'ten gelen cevabın ardından harekete geçtiği bilinmektedir. Ancak iddia edilen cevabi evrak araştırıldığında, evrakın sahte olduğu anlaşılmıştır. Ortaya atılan bu iddianın doğruluğunu kanıtlayacak nitelikte belge de bulunamamıştır. (Güngör, 2018: 500-512-515)

Dükçi İşan ayaklanma lideri olmasından dolayı idam edilmiştir. İdam cezalarında Andican halkı zorunlu olarak meydana toplanmış, bilhassa çocukların toplanmasına özen gösterilmiştir. Meydanda toplanan halkın önünde Dükçü İşan başta olmak üzere isyanın önde gelen isimleri idam edilmiştir. İdamın ardından bulundukları yere gömülmüş ve mezarları belli olmayacak şekilde dümdüz edilmiştir. Yaptığı cezalandırmaları yeterli bulmayan Rus hükümeti isyancıların bayraklarını yakmış ve yerli halkı çöle "çarın merhametinden" dolayı sürülmüşlerdir. Boşaltılan ve yıkılan köylere Rus aileleri yerleştirilmiştir. (Ziyaev, 2007: 356) Ayaklanmanın bastırılmasının ardından bazı Kırgız çeteleri tarafından küçük pusu ve olaylar meydana gelmeye devam etmiştir. Bu minvalde devam eden süreç 1916 İsyanı ile neticelenmiştir. 1916 İsyanının etkisini arttıran ve geniş kitlelere ulaşmasını sağlan Andican olayıdır. (Abazov, 2002: 610.) Çarlığın çıkan ayaklanmaları ciddiye almayıp sorunları çözmek yerine aynı siyaseti devam ettirmesi sonraki ayaklanmanın daha ciddi ve geniş olmasına vesile olduğunu söylemek mümkündür.

Ayaklanmanın sert şekilde bastırılması Rus hükümetinin ayaklanmadan ne derece etkilendiğinin göstergesidir. Ayaklanma sonrasında uygulanan politikaların zalimce ve bölge halkını ortadan kaldırmaya yönelik olduğu görülmektedir. Bu uygulamalar ile Rus hükümetinin bu nitelik ve doğrultuda bir ayaklanma hareketinden çekindiğini söylemek mümkündür. Dükçü İşan Ayaklanması'nda Ruslarla eşit şartların olmaması ve ayaklanma planının planlandığı hâliyle uygulanamaması istenilen amaca ulaşmasına engel olmuştur. Bu durumun farkında olan Rus hükümetinin de uyguladığı politika, özellikle çocukların idamlara katılımını zorunlu kılması, ileride başarıya ulaşma ihtimali olan bir ayaklanmanın önünü kesmek istediğini ortaya koymaktadır.

Amiller, Olay ve Sonucunda Bağımsızlık Arayışı mı İsyan mı?

Toplumsal hareketler, toplumu büyük ölçüde ilgilendiren siyasal faaliyetlerden kişisel konulara kadar oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. Ortak hareket etme, değişimi hedef alma, örgütlenme, ölçülebilir bir sürekliliğe sahip olma ve mevcut siyasi otoriteden bağımsız olarak kolektif davranış içerisine girebilme gibi temel özellikler, toplumsal hareketleri meydana getirmektedir. Toplumda meydana gelen mevcut otoriteye karşı itaatsizlik, karşı gelme, direnme ya da emirlere uymama durumlarının yaşanması, bir grup ya da kitlenin mevcut otoriteyi elinde tutan kurum ile yaşadığı memnuniyetsizliğin göstergesidir. (Budak, 2020: 1/567-569) Andican'da meydana gelen ayaklanmanın yukarıda bahsedilen sebeplerine bakıldığında birden

fazla memnuniyetsizliğin olduğu görülmektedir. Sebepleri doğrultusunda yaşananların Rus idaresine karşı doğal bir tepki olduğu yorumu da burada yapılabilmektedir.

Toplumsal hareketleri sınıflandırmak mümkündür. Buna göre dört çeşit toplumsal hareket öngörülmektedir ve ikisi toplumsal değişimi esas alması yönüyle konumuzla alakalıdır. İlki dönüştürücü nitelikte; toplumdaki geniş kapsamlı değişimleri yıkıcı eylemlerle sağlamaya çalışan hareketlerdir. Devrimci, kökten dinci hareketleri bunu örnek göstermek mümkündür. İkinci reformcu nitelikte; mevcut toplumsal düzende kısmi değişiklikleri hedefleyen, belli türdeki adaletsizlik ve eşitsizliklerin ortadan kalkmasına çaba gösteren hareketlerdir. Nitekim isyanlar büyük halk kitlelerinin siyasi otoriteyi elinde tutanlara karşı geliştirdikleri toplumsal hareket türüdür. Bu toplumsal hareket de belli bir rahatsızlığın neticesinde meydana gelmekte olup temelinde hoşnutsuzluklar ve derin tepkiler yer almaktadır. (Budak, 2020: 1/570) Toplumda meydana gelen rahatsızlıklarında kişiden kişiye değişmesi ya da önceliğinin farklı olmasına karşın ortak bir davranış içerisine girmeleri, duyulan rahatsızlığın boyutunu anlamak açısından fikir vermektedir.

Olayın isyan ya da bağımsızlık hareketi olup olmadığına geçmeden önce bu kavramlar üzerinde durulmalıdır. Bağımsızlık sadece siyasi yönden başka bir hâkimiyetin altında olmaktan fazlasını kapsayan bir terimdir. Tam bağımsızlık için ekonomik, hukukî, askerî, kültürel ve kısmen dinî anlayışta serbestliğin olması gerekmektedir. Bu unsurlarda özgürlüğün sağlanmasıyla bağımsızlığın elde edildiğinden bahsetmek mümkündür. (<https://www.atam.gov.tr/duyurular/bagimsizlik> E.T. 21.12.2021) Dolayısıyla Andican'da meydana gelen ayaklanmada bu unsurların amaçlanmış olup olmadığı olayın ne ölçüde millî mücadele için gerçekleştirildiğinin anlaşılmasında faydalı olacaktır.

İsyan etmek ise itaat göstermeyi bırakmak, çoğunluğun uyduğu davranışlara uygun hareket etmemek, söz dinlememek ve bir karara karşı direnme anlamlarına karşılık gelmektedir. Uyulması gereken bir kural ya da emre karşı gelinmesi, ona uygun hareket edilmemesi durumudur. (Topaloğlu, 2003: 28/77) İsyanın devlet başkanının değiştirilmesi ya da meşru olmayan uygulamalar karşısında mücadele etmek için yapılması bunu haklı kılan sebeplerdendir. İsyanın ortaya çıkmaması için yöneticilerin adil olması gerekmekte, buna göre de muamele etmeleri beklenmektedir. Bahsedilen şartların olmadığı yerde ise isyan için uygun zemin oluşturulmuş olur. (Şafak, 1991: 4/450-451) Olayın çıkış sebepleri incelendiğinde etkili olan temel nedenlerin ekonomik, siyasi, politik amiller olması bir isyan hareketi olduğunu göstermektedir. Öte yandan Rus hâkimiyetinin sergilediği dinen ve siyasi olarak uygun olmayan tutumlara verilen tepki olması ile olayın siyasi otoriteye karşı gerçekleşmiş olması isyan yönünü kolaylıkla ortaya koymaktadır.

Çarlık Rusya'nın Türkistan işgali sonrasında sömürgecilik siyaseti hem halkın hem de mahalli yöneticilerin hayatının zorlaşmasına neden olmuş, menfaatlerine zarar vermiştir. Bu durum her iki kesimin de Çarlığa karşı bir düşmanlık oluşturmaya neden olmuş ve ortak bir zeminde birleşmelerini sağlamıştır. Nihayetinde ise vatanın ve dinin özgürlüğü için yapılacak olan mücadele birbiriyle bölge insanları arasında doğal bir bağ oluşturmuş ve millî bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Dükçü İşan'ın halka olan bir hitabından da anlaşıldığı üzere isyanın asıl amacı vatan ve dinin kurtulmasını sağlamak olduğu görünmektedir. Konuşmasında herkesin anlayabileceği basit cümlelerle; Türkistan'ın başına gelen millî ve genel olarak misli görülmemiş faciaları, ülkedeki Ruslaştırma siyasete karşı olan hoşnutsuzluğunu belirtmiştir. (Ziyaev, 2007: 345-350) Aynı zamanda İşan'ın tarikat ve adalet işlerini yürütmek adına tahta çıkışı söz konusudur. İşan'ı isyan günü beyaz keçe üzerine bindirip yükseltmeleri, ata bindirmeleri ve yeni bir hanlık ilan etmelerinden anlaşıldığı üzere tahta çıkış törenidir. İşan başta gelmek üzere isyana katılanlar tarafından bu yapılanlar, kurulan yeni iktidarın varlığını gösterme biçimi olarak ele alınabilir. Bu durum İşan'ın isyan hazırlık sürecindeki faaliyetleri göz önüne alındığında da anlaşılabilir. Ayaklanma öncesinde planlanan aşure töreni cihat niyetini aşikâr şekilde belirtmek için en uygun etkinlik olmuştur. Nitekim 17 Mayıs 1898'de Mingtepe'de toplananlar Göktürk döneminden kalma tahta çıkış merasimi ve Orta Asya'ya özgü Aşure törenini bir arada düzenlemişlerdir. (Komatsu, 1991:

3/912-914) Yaşananlara; İşan'ın edindiği büyük serveti ve oldukça yüksek mürit sayısından dolayı iktidara gelme düşüncesinin neden olduğu görüşü ortaya çıkmaktadır. Bu görüşü dönemin şahitlerinden olan Yunus Hoca Ta'ib'in, rakibi olarak tanımladığı İşan'ın Müslüman bir devlet kurmak amacıyla olan ve Rusları Fergana vadisinden atmayı amaç edinerek isyanda bulunduğu yönündeki ifadeleri desteklemektedir. (Komatsu, 2018: 146-151) Böylece olayın dinî ve millî boyutları farklı şekillerde orta çıkmaktadır. Her iki durumun birbiriyle iç içe geçtiği yorumunu yapmak mümkündür.

Olay üzerine yapılan araştırmaların çoğunda yaşananlar, isyan olarak tanımlanmıştır. Y. Emre Tansü ve Ali Özdemir'in (2017:7/233-241) makalesinde Dükçü İşan'ın mağdur halkın özgür yaşaması ve ortaya çıkan olumsuzlukların giderilmesi için isyana liderlik ettiği şeklinde bir yaklaşım bulunmaktadır. Bununla birlikte Özbek kaynak olan Sadulla Siev'in (1992: 25) Fazıl Bek Atabek Oğlu Dükçü İşan'da da olayın bir isyan hareketi olarak ele alındığı görülmüştür. Japon tarihçi Hisao Komatsu da bir makalesinde dönemin Müslüman entelektüellerinden birinin eseri, Tufhe-i Ta'ib'ten yola çıkarak olayı isyan olarak ele almıştır. (Komatsu, 2018: 143) İsyana ise bir düzene boyun eğmeme, devletin emirlerinin uygulanmadığı alanla birlikte ilan edilmiş itaatsizliği karşılamaktadır. Ancak yaşananlarda ilan edilmiş itaatsizlikten ziyade gizli bir hazırlık sürecinin ardından Rus garnizonuna baskın gerçekleştirilmiştir. (Güngör, 2017: 2/42) Askerî garnizona olan bu saldırı doğrudan Rus idaresine yönelik bir hareket olması sebebiyle olayın kültürel öğelerden çok siyasi bir boyutunun da olma ihtimalini de ortaya çıkartmaktadır.

İsyana; huzursuzluğun belirtisi, mevcut duruma itirazın ortaya koyulması, protesto edilmesidir. Ancak isyanda eskinin değiştirilip yerini yenisinin getirilmesi hedefi yoktur. Bu yönüyle isyan tepki içeren reaksiyon bir hareket olarak da değerlendirilebilir. Bunun yanında isyandan sonra ne olacağına yönelik bir düşünce olmaması entelektüel bir çaba da gerektirmemektedir. (Budak, 2020: 1/571) Bu ise Dükçü İşan liderliğinde gerçekleşen ayaklanmanın sosyolojik yönünden isyandan daha farklı olarak bağımsızlık mücadelesi şeklinde tanımlanmasına neden olabilmektedir.

Ayaklanmaya yönelik raporlar ve sonrasındaki Sovyet çalışmaları Rus sömürmesine karşı meydana gelmiş millî bağımsızlık hareketi olarak olayı ele almıştır. Olayın hazırlık sürecinde de bahsedildiği üzere Çarlığın izlediği işgal politikası halkı rahatsız etmiş ve buna son vermek amaçlanmıştır. Bu durumda düşmanla mücadele algısının hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla isyanın gerçekleşmesi için hâkim güç olan devlete, düzene karşı gelme durumu ortadan kalkmaktadır. Bununla birlikte Sovyet Birliği'nin dağılmasının ardından Türk Cumhuriyetlerinin kurulmasıyla olaya bakış açısında millî yaklaşım artmıştır. Sonrasında yapılan çalışmalarda millî bağımsızlık bakışıyla olay değerlendirilmeye başlanmıştır. Çarlığın İslam'a karşı tutumu, sömürge ve iskân siyaseti karşısında halkın bağımsızlığını almak için giriştiği mücadele olarak üzerinde durulmuştur. (Güngör, 2017: 2/38-42-62)

Olayın düz bir isyandan ziyade ideolojik bir boyutunun olduğu yönünde de görüşler bulunmaktadır. Buna göre Rus yazar Gafurof, yazdığı bir yazıda da ayaklanmayı zanaat sahibi ve köylü çiftçilerin isyanı olarak değerlendirmiştir. Bunun yanında Özbekistan halklarının Tarihi'nde ayaklanma ilerici ve millî bir hareket olarak kabul edilmiştir. (İnan, 1968: 8/12) S. Yılmaz Vurgun'a göre ayaklanma doğal bir sürecin sonucunda ortaya çıkmamış ideolojik bir yaklaşım neticesinde meydana gelmiştir. Türkistan'daki boylar arasındaki birliğin sağlanması ve bağımsızlığın elde edilmesi amacıyla hareket edilmiştir. Yaşanan mücadele ile halk bağımsızlık mücadelesi tecrübesi edinmiştir. (Vurgun, 2015: 615-620) Z. İsrailov'da; Dükçü İşan ezilen halkın özgürlüğünü ve istiklalini istemiştir. Millî bir devlet kurmak için liderlik etmiş ve halkı da bu mücadeleye davet etmiş olarak kabul etmiştir. (İsrailov, 2016: 54) Nitekim Andican Ayaklanması başarısız olsa da günümüz Özbek gençliğine anlatılması, Dükçü İşan ve ayaklanmaya katılanların Rus idaresine karşı verdikleri mücadele açısından oldukça kıymetlidir. Burada verilen mücadele "millî bağımsızlığın kişinin var olması" anlamına geldiğini anlatmaktadır. (Kara, 1999: 38) Bununla birlikte verilen mücadele tam anlamıyla millî istiklal hareketidir. Bunun nedeni ise asıl amacın Çarlığın el koyduğu topraklardan Rusların çıkarılmasıdır. Bu durum halkta

bağımsızlık umudunun varlığını ortaya koymaktadır. (Polat, 2009: 59) Andican Ayaklanması Türkistan'ın kurtuluşu açısından önemli bir yere sahiptir. Burada Türkistan'daki kurtuluş arzusunun, istiklal niyetinin hâlâ devam ettiğini ortaya koymuş olunmasıdır. Her ne kadar bu ayaklanma Sovyet döneminde millî olmayan ve gerici bir hareket olarak değerlendirilse de bunun yanlış olduğu bilinmektedir. Nitekim 19. Yüzyılın millî mücadele olaylarının son örneği olmuştur. (Hayit, 1995: 191) Bu doğrultuda yer alan görüşler ise olayın ideolojik yönüne dikkat çekmektedir. Ortaya koyulan yaklaşımlara bakıldığında; Çarlık Rusya'ya karşı duyulan rahatsızlığın neticesinde kolektif bir tepki verilmiştir ve tepkinin asıl amacı millî bağımsızlığı elde etmeye yönelik olduğudur.

Olayın isyan ya da bağımsızlık mücadelesi olup olmadığının anlaşılması açısından bir örnek üzerinden incelemekte faydalı olacaktır. Bu noktada Sultan Kenesari'nin verdiği mücadele üzerinden bir sonuca varılabilir. Kenesari Ayaklanması'na neden olan amiller Dükçü İşan ile benzer olsa da asıl amaç isyan ve millî mücadele arasındaki ayrımın yapılmasını sağlamaktır. Kenesari Han Kazak cüzlerini birleştirmek ve Rus hâkimiyetine kendi topraklarında son vermek için harekete geçmiştir. Nihayetinde ise üç Kazak cüzünü birleştirmeyi başarmış ve devletleşme yolunda ilerleme kaydetmiştir. (Ölçekçi, 2009: 124) Aynı zamanda burada Sultan Kenesari'nin han soyundan olması önemli bir ayrıntıdır. Hanlık iddiasında bulunabilmek için Cengiz neslinden olma şartı, kutsal soy, Sultan Kenesari'nin faaliyetlerini millî mücadele olgusuna daha yakın kılmaktadır. Dükçü İşan'da böyle bir özelliğin bulunmaması, her ne kadar tahta çıkma merasimi yapılırsa da, ortaya çıkan ayaklanmanın isyan özelliği taşımasına neden olmaktadır.

Olayın içeriği üzerinde E. Güngör'ün:

“Türkistan Askeri Valiliğinin Fergana Vilayeti Andican ilçesinde meydana gelen olaya yerli halk ve Rus yönetiminin tabiri üzere Andican Baskını tanımlaması daha doğru olacaktır. Andican İsyanı teriminin kullanılmasında büyük bir problem olmamakla birlikte, olayın dinamikleri ve mahiyetinin anlaşılmasında baskın daha açıklayıcı ve tanımlayıcı özellik taşımaktadır.” (Güngör, 2017: 2/45)

ifadeleri yaşananlara daha farklı bir bakış açısı getirmektedir. Yaşanan olay sebepleri, hazırlık süreci ve sonuçlarından hariç tutulduğunda tam anlamıyla baskın olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu yaklaşım sadece eyleme dar bir bakış açısıyla bakıldığında geçerlidir. Olayın sebepleri ve sonuçları üzerinden gidildiğinde baskından çok daha geniş mahiyete sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla baskın tabiri yanlış olmamakla birlikte olayın iç yüzünün ve öneminin anlaşılması adına isyan ya da bağımsızlık mücadelesi ifadelerinin kullanılması daha yerinde olacaktır.

Öte yandan ayaklanmanın isyan ya da bağımsızlık hareketi olup olmadığı yönünde öne sürülen görüşlerde liderinin din adamı olması ve onun tarikatı etrafında isyanın şekillenmesi asıl nedenin dinî olduğu yönünde görüşleri ortaya çıkarmıştır. Burada Çarlık dönemindeki kayıtlar da etkili olmakta ve kayıtlarda olayın dinî boyut üzerinden ele alınması bu görüşü desteklemektedir. (Somuncuoğlu, 2014/2: 127) Ancak dinin toplum üzerinde bütünleşme, otoriteyi meşru kılma gibi önemli etkileri vardır. Dinî duygularla desteklenmiş toplumlarda sosyal kargaşa, toplumsal çatışma gibi noktalar yaşanmadığı ya da daha az yaşandığı görülmüştür. (Budak, 2020:1/596) Dolayısıyla bu durum olayı dinî temelli bir isyan olmaktan uzaklaştırmaktadır. Dinin buradaki rolünün diğer sebeplere göre ana nedenden çok tamamlayıcı ve destekleyici bir husus olduğunu söylemek daha mümkündür.

Dükçü İşan'ın liderlik ettiği bu olay sadece onun dinî kişiliğinden dolayı dinî bir ayaklanma olmadığı gibi katılımcıların çoğunluğunun Kırgız olması da olayı bir Kırgız ayaklanması yapmak için yeterli değildir. Katılımcı olan Kırgızların konar-göçer Kırgız olması da, İşan'ın müritlerinin çoğunun da Kırgız olması durumu için de aynı şey söz konusudur. (Somuncuoğlu, 2014/2: 128) Konar-göçer Kırgızların isyanda daha etkili olması ise şehirli yani yerleşik toplum ile konar-göçer toplum arasındaki duygu, düşünce, hareket, yaşam tarzı ve yapısal farklılıkların ayaklanma hareketinde etkili noktaları meydana getirmektedir. İsyan edebilmek için gerekli

olan kolektif şuur, toplumsal enerji, fikirsel birlik, ortak olarak üzerinde uzlaşmış amaç gerekmektedir. Bu hususlar ise yerleşiklerden ziyade konar-göçerlerin isyan hareketini gerçekleştirmesini daha mümkün kılmaktadır. (Budak, 2020: 1/595) Bu nedenle Kırgız konar-göçerlerin isyan hareketinin ana kitlesi olması gayet doğal bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda bu durum konar-göçerlerde yerleşiklere göre entelektüel çabanın az olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu durum konar-göçerlerin doğal bir tepkisinin olmasıyla birleştiğinde ortaya çıkan hareketin ideolojik bir kaygıyı çok da barındırmadığını göstermektedir. Ancak zikredildiği üzere katılımcıların konar-göçer Kırgızların olması olayın doğrudan onlara mâl edilmesi için yeterli değildir.

Sonuç olarak halk hareketlerini yani sosyal olayları tek bir nedene bağlamak zor olmaktadır ve doğru da değildir. Bu tarz olaylara katılımda her kişinin ya da grubun önceliğinin farklı olması doğal bir durumdur. (Somuncuoğlu, 2014/2: 127)

Sonuç

Andican Ayaklanması Çarlık Rusya'nın Türkistan işgali ardından bölgede yaşanan huzursuzluğun, sıkıntıların neticesinde meydana gelmiştir. Ayaklanmada konar-göçer Kırgızlar etkin rol oynamış olup Dükçü İşan'da ayaklanmaya liderlik etmiştir. Dükçü İşan'ın kimliği ve konar-göçer Kırgızların yaşantısı olayın diğer isyanlardan farklı yönlerinin oluşmasına neden olmuştur. Bu yönler yaşananların isyan ya da bağımsızlık hareketi olarak adlandırılmasına ve asıl nedenin ne olduğu üzerinde farklı görüşlerin ortaya atılmasında etkilidir.

Tam bir bağımsızlık için ekonomi, hukuk, askerî, dinî ve kültürel alanlarda halkın, devletin serbest ve özgür olması gereklidir. Bahsi geçen unsurların elde edilmesi ve böyle bir devlet düzenin sağlanması amacıyla ortaya koyulan kitlesel hareketlere millî mücadele hareketi demek mümkündür. Öte yandan isyan faaliyeti hâkim güce duyulan rahatsızlığın ardından meydana gelmekte ve mevcut durumun değişmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda Dükçü İşan liderliğinde gerçekleşen Andican Ayaklanması bir isyan hareketi olarak ele alınabilir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken unsur Dükçü İşan'ın siyasi kimliğinin olmaması, siyasi lider konumunda bulunmamasıdır. Ayaklanmayı planlayan asıl kitlenin konar-göçer Kırgızlar olması da üzerinde durulması gereken bir husustur. Konar-göçerlerin isyan etmeye daha yatkın ve yaşantı tarzı olarak bir bütün hâlinde hareket etme, ortak çıkar etrafında birleşme yetisi olayın isyan düşüncesiyle başladığını göstermektedir. Burada millî bağımsızlığın sağlanması için aranan entelektüel düşüncenin mezkûr sebeplerden dolayı konar-göçer Kırgızlarda bulunmaması durumunun yanında halkın aydın kesiminden farklı olarak soyut değil somut olaylar halk kitlelerinin harekete geçmesinde daha etkilidir. Halk her ne kadar millî bağımsızlığı istese, kabul etse de sadece bu fikir üzerinden sonucunun ne olacağı belli olmayan bir harekete katılması pek de olası değildir. Halkın harekete geçmesi için doğrudan yaşantılarını etkileyen ciddi ve somut sorunların var olması gereklidir. Ayaklanma fikrinin halk tarafından çıkması ve aydın olarak görülen İşan'a gidilmesi bu durumu açıklayan noktadır. Dolayısıyla ayaklanmanın isyan hareketi olarak başladığı ve hazırlık süreci boyunca bu amaca bağımsızlık düşüncesinin de yerleştiği görülmektedir. Sonuç olarak Andican Ayaklanması'nın isyan ve bağımsızlık unsurlarının birbiri içine girdiği ve ayrımın kişilerin algılarına göre değiştiğine kanaatine varılmaktadır.

Ayaklanmanın kaynaklarda adlandırılmasına bakıldığında farklı yaklaşımların olduğu görülmüştür. Burada yazarların bağımsızlık ya da isyan adını kullanırken, adlar üzerinde ne kadar düşündükleri, onlar için böyle bir ayrımın olup olmadığı hususları önemlidir. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere ayaklanmanın gerçekleştiği gün köylerden geçilirken yerel yöneticilere saldırılması ve en sonunda askerî garnizona baskın yapılması, Rus garnizonunun siyasi yapıyı temsil etmesi yönüyle doğrudan bir siyasi amacın olduğu göstermektedir. İşan'ın garnizonu hedef göstermesi onun ayaklanmaya bağımsızlık düşüncesini ön plana aldığını düşündürmektedir. Ancak İşan ile Kırgızların önceliklerinin aynı olmadığı da zikredilen sebeplerden anlaşılmaktadır. Nihayetinde bağımsızlık ve isyan olgularının iç içe geçmiş olduğunu bir kez daha ortaya koyulmaktadır.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FINANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- ABAZOV R. (2002). “Çarlık Yönetimi Altında Kırgızlar”, *Türkler*, C. 18, 607-614.
- BUDAK A. (2020). “İbn Haldun’da İsyan Olgusu”. *K7AÜİFD* C. 1, (1), 561-599.
- GÜNGÖR, E. (2017). “1898 Fergana Olaylarının Ekonomik Sebepleri”. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 2, (2), 35-65.
- GÜNGÖR, E. (2018). “Fergana Olayları ve II. Abdülhamit Han”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C. 7, (2), 499-516.
- HAYİT, B. (1995). *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- İNAN, A. (1968). “Dükçü İşan İsyanı”. *Türk Kültürü*, C. 8, (11), 10-14.
- İSRAİLOV, Z. (2016). *Fergana’da Sufi Direniş Dükçü İşan Örneği*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KARA, F. (1999). *Özbekistan Tarihi (1917-1991)*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- KOMATSU, H. (1991). “Andican Ayaklanması ve İşan”. *X. Türk Tarihi Kongresi, 22 – 26 Eylül 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. 3, 911 – 915, Ankara.
- KOMATSU, H. (2018). “Rus Hâkimiyeti Döneminde Türkistanlı Müslüman Aydınların Dar’ül İslam Algısı”. Çev. Y. Kemal Taştan, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, C. 4 (2), 141-154.
- ÖLÇEKÇİ, T. (2009). “Kazak Halkının Kenesarı Kasımoğlu’nun Başkanlığında Ruslara Karşı Verdiği Millî Bağımsızlık Mücadelesi (1837-1847)”. *Bilig*, (51), 123-138.
- POLAT, D. (2009). *Çarlık Devrinde Türkistan’daki Millî Ayaklanmalar*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- SİEV, S. (1992). *Fazılbeğ Atabek Oğlu Dükçü İşan*. Taşkent: Çolpan.
- SOMUNCUOĞLU, B. T. (2014/1). “Çarlık Rusyası Dönemi Türkistan’ında İslam ve Modernleşme”. *T.S.A*, C. 18, (2), 227-240.
- SOMUNCUOĞLU, B. T. (2014/2). “1898 Andican İsyanı”. *Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü*, C. 1, 113-137.
- ŞAFAK, A. (1991). “Bağy”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, 450-451.
- TANSÜ, Y. E.- ÖZDEMİR A. (2017). “Dükçü İşan İsyanı (1898)”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, (13), 233-241.
- TOGAN, Z. V. (1981). *Bugünkü Türk İli ve Türkistan Yakın Tarihi*. İstanbul: Enderun Yayınevi.
- TOPALOĞLU, B. (2003). “Mâsiyet”, *TDVİA*, C. 28, 77.
- YARKIN, İ. (1970). “Türkistan’da Çarlık Rusyasının Baskı ve Sömürme İdaresine Karşı İsyanlar”. *Türk Kültürü*, C. 7, (84), 56-60.
- YILMAZ VURGUN, S., (2015). “1898 Dükçü İşan İsyanı (Andican Ayaklanması)”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (54), 607-623.
- ZİYAEV, H. (2007). *Türkistan’da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

İNTERNET KAYNAKLARI

- <https://www.atam.gov.tr/duyurular/bagimsizlik> (E.T.: 21.12.2021)
- [https://gomus.info/?s=%D0%94%D0%A3%D0%9A%D0%A7%D0%98&submit=\(E.T.:01.06.2022\)](https://gomus.info/?s=%D0%94%D0%A3%D0%9A%D0%A7%D0%98&submit=(E.T.:01.06.2022))